

dr. sc. Zdravko Palavra,
Lavoslava Ružičke 14, Daruvar
palavrazdravko@gmail.com

 OPEN ACCESS

 Check for updates

Primljeno/Received: 1.8.2025.
Prihvaćeno/Accepted: 21.8.2025.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: 10.47325/zj.8.10.10

UDK 323.15(497.5)(091)

UDK 327

HRVATSKI ČESI IZMEĐU STALJINA I TITA – BILATERALNI ODNOSI ČEHOSLOVAČKE I JUGOSLAVIJE NAKON 2. SVJETSKOG RATA DO REZOLUCIJE INFORMBIROA

Sažetak: U članku se opisuje složeni položaj u kojem su se hrvatski Česi našli nakon Drugog svjetskog rata. Na političkom planu presudni su bili izgradnja novih institucija i uvođenje komunističkog sustava u sve razine društva. Fenomen reemigracije je najznatnije utjecao i znatno osiromašio češku manjinu jer su mnogi istaknuti pojedinci prestali s djelovanjem u životu manjine, dok je sama manjina ostala bez dobrog dijela svojih pripadnika. Kao presudni događaj koji je promijenio odnose između Jugoslavije i Čehoslovačke, ali i doveo do prekida reemigracije je sukob Tito-Staljin nakon rezolucije Informbiroa, taj sukob koji je udaljio dvije dotada prijateljske zemlje koje su surađivale na više razina i na dugi niz godina pripadnicima hrvatskih Čeha je učinio veze s pradovinom teškim ili nemogućim.

Ključne riječi: hrvatski Česi, reemigracija, sukob Staljin-Tito

Uvod

Nakon Drugog svjetskog rata Česi u Hrvatskoj našli su se u kompleksnoj situaciji. S jedne strane postojala je mogućnost za vraćanje u pradovinu Češku, a s druge mogućnost uživanja izbornih nacionalnih prava u novoj Jugoslaviji. Složenosti situacije doprinosilo je to da su u kratkom razdoblju, i jedna i druga zemlja, prolazile kroz velike ideološke promjene. Jugoslavija će od vojno najuspješnijeg učenika staljinsko-boljševičke prakse potkraj četrdesetih godina završiti kao glavni disident i favorit Zapada zbog želje za širenjem napukline u ko-

munističkom monolitnom bloku, dok će Čehoslovačka od demokratske države s višestranačkim sustavom završiti kao jednopartijski Staljinov poslušnik i žestoki kritičar „krivovjernog“ jugoslavenskog puta u socijalizam. Tako da su se hrvatski Česi našli između Staljinovog čekića i Titovog nakovnja. Kako su se snalazili djelomično ćemo prikazati u ovom članku. Glavno djelo za ovo razdoblje je knjiga Vjenceslava Herouta, *Reemigracija Čeha iz Hrvatske*, objavljena na češkom jeziku, 2010. Drugi značajni istraživači ove tematike su Jaroslav Vaculík i Slobodan Selinić, čiji radovi su konzultirani. I ostali su se doticali ovog razdoblja, ali na marginama.

Velik dio Čeha se uključio u borbu protiv fašizma što je dosta poznato iz literature.⁵⁹⁸ Najistaknutiji Čeh u Hrvatskoj, u političkoj sferi, nakon 2. svjetskog rata bio je Franjo Knebl,⁵⁹⁹ narodni heroj i ministar šumarstva. Njegova je velika zasluga što je povećao postotak zaštićenih područja.⁶⁰⁰ Ipak, rat je znatno promijenio okolnosti u životu češke manjine, smanjila se uloga velikih centara, Zagreba i Beograda i gradske inteligencije češkog podrijetla koja je u njima djelovala i pojačala uloga malih gradova i sela gdje je češka manjina bila najgušće naseljena, prije svega Daruvara. Glavna promjena nakon 2. svjetskog rata nastupila je u vanjsko-političkim odnosima između dvije zemlje povezane s glavnim akterom ove priče, u međuratnom razdoblju velike saveznice (Mala Antanta) i prijateljske zemlje povezane željom za očuvanjem versajskog poretka zbog novih okolnosti naći se u znatno promijenjenim ulogama.

Između Tita i Staljina

Vanjsko-politički odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke su prolazili različite toplo-hladne faze. U prvim poratnim godinama, razvijaju se bliski odnosi, Jednota donosi vijest da je ministar narodne obrane predložio maršala Tita početkom 1946. za najviše državno odlikovanje *Red bijelog lava*.⁶⁰¹ Sredinom ožujka, 15.3. Josip Broz ga je i dobio (1945. ga je dobio i Staljin, ali ga je odbio), Tito će ga dobiti još i 1964.⁶⁰² Analiza imenika svih dobitnika ovog

⁵⁹⁸ Jozef HANZL, Josef MATUŠEK i Adolf ORCT, *Bojová cesta: I. Československé brigády "Jan Žižka z Trocnova"*. Daruvar: Československý svaz, 1968.

⁵⁹⁹ Njegova kćer je Dunja Knebl, poznata pjevačica etno pjesama.

⁶⁰⁰ Zaslužan je za proglašenje NP Mljet (1960.), NP Kornati (1980.), Velebit postaje rezervat biosfere, a Biokovo park prirode u sklopu njegovog mandata dok je bio predsjednik Savjeta za zaštitu prirode Sabora SR Hrvatske (1976.-1984.). Vidjeti: LIPOVAC, M. i VONDRAČEK, F. Česi Zagrebu – Zagreb Česima. Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba, 2009., 211.-213.

⁶⁰¹ *Československé vyznamenání maršála Tita, Jednota*, br. 2 (1946).

⁶⁰² Československé řády a vyznamenání – Czech Medals and Orders Society, Dostupno na: <http://www.vyznamenani.net/>. Pristup 3.5.2024. Usporedi i Československý řád Bílého lva 1923–1990. Dostupno na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr/statni-vyznamenani/seznamy-nositelu-statnich-vyznamenani>

odlikovanja „Československý řád Bílého lva 1923–1990“ pokazala je da samo Francuska ima više dobitnika od Jugoslavije što je itekako dobar pokazatelj poštovanja kojeg je imala Čehoslovačka prema Jugoslaviji, a preko pedeset raznih uglednika iz prve i druge (iako je većina iz prve) Jugoslavije dobila je odlikovanje I. reda (ono najviše).

Nakon sukoba Tito – Staljin, 1948. komunističke vlasti u Čehoslovačkoj, koje su upravo te godine preuzele punu vlast i uništile opoziciju, strogo slijede staljinistički kurs i postaju jedan od najžešćih kritičara jugoslavenskih komunista.⁶⁰³ I češki povjesničari poput Šestaka primjećuju da nijedna država srednje ili jugoistočne Europe nije tako dosljedno kopirala sovjetski model kao Titova Jugoslavija.⁶⁰⁴ Kako se razvijao taj odnos ljubavi i mržnje te kakav je bio odraz tektonskih ideoloških poremećaja na bilateralne odnose ove dvije zemlje i kako je oblikovao život češke manjine ukratko će se prikazati u ovom tekstu. Inače, Staljinov kult u Jugoslaviji i Daruvaru te tragične implikacije sukoba nastalog nakon Rezolucije Informbiroa na pojedince opisuje Herout u svom članku „Sjećanja Vladimira Koudele na Goli Otok“.⁶⁰⁵

Zanos partizana potkraj rata je bio iznimno velik. U početku se Savez Čeha bavio uglavnom vojnim pitanjima, školstvo i druge komponente kulturnog života bile su u to vrijeme u drugom planu. Na čelu su kao predsjednik Josef Vojáček-Taras, potpredsjednik Dr. Alexandr Vondráček a tajnik Jan Pavlík. U listopadu 1944. Savez je preko AVNOJ-a zatražio Vrhovno zapovjedništvo Narodnooslobodilačke vojske (NOV) oslobađanje svih boraca „koji se osjećaju Čehoslovacima“, iz svojih jedinica kako bi se osnovala Druga čehoslovačka brigada koja bi s ostalim „bratskim srpskim i hrvatskim jedinicama nastavila put oslobađanja Praga, a po potrebi i Berlina“.⁶⁰⁶ Tada se još ne spominje reemigracija. U članstvo Saveza se uključuje Savez boraca I. čehoslovačke brigade 14. listopada 1944.

Istodobno se pokušava uspostaviti kontakt s izbjegličkom vladom ČSR u Londonu kojoj se naglašava da su sva manjinska prava dobivena od AVNOJ i ZAVNOH-a, za što je najvažniji doprinos Čeha i Slovaka u NOB-u. To je ujedno najviše doprinijelo buđenju manjine, smatraju zaslužni borci.⁶⁰⁷ To i ne čudi jer je doprinos Čeha i Slovaka prepoznat u pradomovini. Dopis čehoslovačke vlade iz Košica nastao u svibnju 1945. spominje mogućnost da se čitava

⁶⁰³ LIPOVAC, VONDRAČEK, Česi Zagrebu – Zagreb Česima. Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba, 2009., 215.

⁶⁰⁴ Miroslav ŠESTAK, *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

⁶⁰⁵ Vjenceslav HEROUT, Sjećanja Vladimira Koudele na Goli otok, *Zbornik Janković*, vol. VI, br. 7, 2022, 346-363.

⁶⁰⁶ Vjenceslav HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska*. 1945-1949, Daruvar, 2010., 9.

⁶⁰⁷ Naravno da je učešće u antifašističkoj borbi imalo presudan značaj u ostvarivanju i samopotvrđivanju manjinskih prava, ali mora se spomenuti i to da su u svom prozelitizmu nositelji društveno-političkog života odigrali negativnu ulogu u potiskivanju istaknutih i zaslužnih Čeha, poput Jaroslava Ditriha, koji su znatno pridonijeli u životu manjine u međuratnom razdoblju.

brigada nađe u oslobođenom Pragu, naravno nakon završenih ratnih operacija pod vodstvom maršala Tita.⁶⁰⁸ OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda) je pomno pratila raspoloženje naroda, a za manjine je postojala posebna kategorija u tjednom izvješću. Tako su i primijetili u izvješću neposredno prije izbora za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1945. da je raspoloženje Čeha u Končanici dobro, s tim da im je češki konzul sugerirao da glasaju za Tarasa da bi Česi imali jednog poslanika u Jugoslaviji.⁶⁰⁹

Međutim valja naglasiti da je nova vlast u Jugoslaviji naglašavala ravnopravnost svih naroda. To je zajamčeno na 2. zasjedanju AVNOJ-a i potvrđeno Ustavom 1946.⁶¹⁰ Ustav FNRJ u svom članku br. 13 navodi da „nacionalne manjine u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika.“⁶¹¹ U većini jugoslavenskih republika nastaju društva vezana za čehoslovačko-jugoslavensku suradnju i prijateljstvo, u Hrvatskoj takvo društvo djeluje od 1946. godine. Na čehoslovačkom području došljaci iz Jugoslavije i zaljubljenici u istu okupljaju se oko Jugoslavenskog narodnog fronta. To omogućuje i pospešuje intenzivne međusobne dodire u „obliku gostovanja raznih umjetnika, umjetničkih skupina, priređivanja izložbi te prevođenja i objavljivanja književnih djela.“⁶¹² Znatna dio uspjeha i pozitivne recepcije koju je uživao Tito, leži u njegovom nacionalnom programu. Šestak smatra da je nacionalno pitanje bilo jedini odmak u kojem su jugoslavenski komunisti bitno odstupili od staljinističkog modela. Dapače, ostvarili su proklamirano pravo svakog naroda na vlastiti opstanak. Titov režim, protivno stoljetnim tradicijama, duboko ukorijenjenim na južnoslavenskom prostoru, nije preferirao nijednu etničku pripadnost (barem u većem dijelu svoje egzistencije i ono što Šestak ne primjećuje da se ta ravnopravnost ipak odnosila samo na visoke razine gdje se pazilo na reciprocitet, a situacija na nižim razinama i u malim sredinama je često bila drugačija).

Pritom je komunistička vlast nedvosmisleno odbacila pokušaje stvaranja jedinstvene južnoslavenske nacije odozgo, koju su nesrpski narodi oduvijek doživljavali kao asimilacijsku. Stvarne ovlasti federalnih republika bile su vrlo ograničene. Međutim, pojedini narodi stekli su široku kulturnu autonomiju i uvjete za daljnji razvoj. Bio je to nedvojbeno veliki korak naprijed u odnosu na prošlost. Prvi put u povijesti priznato je postojanje makedonske nacije, a

⁶⁰⁸ HEROUT. *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 10-11.

⁶⁰⁹ Hrvatski državni arhiv, (HR-HDA), fond 1491., Povjereništvo OZNA-e za kotar Daruvar, šif. 3.3.4., br. 1108., Politička situacija od 4. XI. – 10. XI. 1945., 10. XI. 1945. (Zahvaljujem dr. sc. Željku Karauli što mi je ustupio ove dokumente na slobodno korištenje).

⁶¹⁰ Slobodan SELINIĆ, Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, br. 2, 2010, 415.

⁶¹¹ Ustav FNRJ, 1946.

⁶¹² Marica KARAKAŠ OBRADOV, Slobodan Selinić, Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945-1955), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2010. u: *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 43, br. 3, 2011, 911.

i Crnogorci su postali punopravni pripadnici muslimanske etničke skupine u Bosni i Hercegovini i Sandžaku. Režim je okončao diskriminaciju nacionalnih manjina (s iznimkom njemačke zajednice.) Bez obzira na svrhovitost komunisti su uspjeli poduzeti ove korake, koji su prvenstveno bili usmjereni na osiguranje stabilnosti totalitarnog sustava i u kratkom vremenskom razdoblju uvelike ublažiti nacionalne napetosti i nekoliko desetljeća oslabiti neprijateljstvo između jugoslavenskih naroda i narodnosti.⁶¹³ U toj kvalifikaciji bi se moglo složiti s Šestakom, ipak treba naglasiti da su se iskazi nacionalnih osjećaja često gledali s kritikom i nepovjerenjem, a sintagma "bratstvo i jedinstvo" se koristila kao flaster za rane neriješenih međunacionalnih sukoba koji će kasnije buknuti u ratovima devedesetih. Međunacionalne napetosti se mogu dobro pratiti u zapisnicima Povjereništva OZNA-e za kotar Daruvar, tu se primjećuju za tadašnju vlast različite negativne pojave, od velikosrpstva, križarstva ili straha kod pojedinih manjina. Tako se na primjer za Čehe konstatira da se osjećaju ravnopravno s ostalima, dok se Mađari boje i osjećaju se potišteno te osjete mržnju naročito od Srba jer oni navodno misle da je u interesu države da se Mađari istrijebe. Nijemci se također boje izgona.⁶¹⁴

Česi su potkraj 1944. bili nezadovoljni uhićenjem istaknutog člana HSS-a Vinka Časteka, OZNA zapaža da se među njima širi glas o tome da „kada dođe sloboda da se svi Česi isele u Čehoslovačku.“⁶¹⁵ Češka beseda je čak i prikupljala potpise za njegovo oslobođenje.⁶¹⁶ Kasnija likvidacija Časteka i drugih u sklopu odmazde nije doprinosila miru i osjećaju sigurnosti među Česima. Vinku Časteku se zamjeralo njegovo zagovaranje politike čekanja i njegov utjecaj na Čehe da se ne uključuju u NOP. Nastanivši se na rubu Daruvara uz žicu, bio je u prilici komunicirati s oslobođenim teritorijem, a svoj utjecaj kod vlasti NDH-a upotrijebio je da spasi neke ljude od zatvora.⁶¹⁷ Odveden je u rujnu 1944. iz Daruvara i pogubljen pod nepoznatim okolnostima negdje na Papuku, potkraj 1944. ili početkom 1945. U razgovoru sa Zdenkom Jilekom saznao sam detalje vezane uz njegovu smrt. U Gornjem Daruvaru, u kojem su obojica rođeni, govorilo se da je Vinko Častek bio informator Miše Kmecika i da mu je prosljeđivao važne informacije iz Daruvara o tome tko bi trebao biti uhapšen. Nakon toga bi ljudi o kojima se radilo uspjeli prebjeći na siguran teritorij. Na moj upit kako mu Kmecik nije uspio pomoći dok je bio zatočen na Papuku, budući da je bio visoko rangiran u NOP-u, odgovor je bio da se vjerojatno radilo o skupini koja je ranije bila vezana uz četnički pokret, a

⁶¹³ ŠESTAK, *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha, 1998., 247.

⁶¹⁴ HR-HDA, fond 1491., Povjereništvo OZNA-e za kotar Daruvar, šif. 3.3.4., br. 1108., Politička situacija od 4. XI. – 10. XI. 1945., 10. XI. 1945.

⁶¹⁵ HR-HDA, fond 1491., Povjereništvo OZNA-e za kotar Daruvar – ROC Daruvar, šif. 3.3.2. Mjesečni izvještaj za mjesec rujan 1944., HR-HDA, fond 1491., Povjereništvo OZNE za kotar Daruvar – ROC Daruvar, šif. 3.3.2. Desetodnevni izvještaj za listopad 1944.

⁶¹⁶ Zdravko KRNIĆ, *Daruvar, radnički i narodnooslobodilački pokret*, Daruvar, 1979., 319.

⁶¹⁷ KRNIĆ, *Daruvar, radnički i narodnooslobodilački pokret*, Daruvar, 1979., 268.

prešla je partizanima 1944. U strahu da ih Častek ne razotkrije nakon rata odlučili su ga ubiti i pritom su zametnuli tragove.⁶¹⁸

Treba primijetiti da među Česima nije bilo puno članova partije, dijelom se to može pripisati radićevskoj orijentaciji većine hrvatskih Čeha o čemu su pisali Josip Matušek⁶¹⁹ i drugi, ali i jakom utjecaju Besede čiji je „oportunizam“ napadan iz partijskih krugova. Pojedinci, poput knjižničara Klubičke bili su prozivani jer nisu uklonili sve knjige ustaških pisaca poput Budaka iz daruvarske školske knjižnice.⁶²⁰ Ti primjeri nam pokazuju da Česi nisu bili skloni komunizmu, iako su naravno bili antifašistički orijentirani jer su nacizam i ustaštvo bili negativno orijentirani prema Češkoj odnosno Česima u Hrvatskoj. Zbog napetih hrvatsko-srpskih odnosa potkraj 2. svj. rata mnogi „Česi su bili zainteresirani da se presele u Češku, ali nakon što su se neki vratili sada je to zastalo“, piše u izvješću Odjeljenja za zaštitu naroda Daruvar za rujna 1945.⁶²¹ Međutim, želja za povratkom u pradomovinu se ponovno razbukta-la upravo djelovanjem bivših boraca.

Reemigracija

Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je živjelo oko četrdeset tisuća Čeha.⁶²² Ponovno iseljavanje Čeha u početku nije bilo organizirano, uglavnom su reemigrirali mladi ljudi bez razvijenog osjećaja pripadnosti zemlji u kojoj su živjeli. O uvjetima reemigracije raspravljalo se već u ljeto 1945. godine. Dvije delegacije jugoslavenskih Čeha su u Pragu upozorile na negativni odnos jugoslavenske vlade prema reemigraciji. Na reemigraciju je utjecao i skup održan u kolovozu u Daruvaru, na kojem je sudjelovalo pet tisuća ljudi. U rezoluciji Saveza nastaloj tom prigodom, spominju se opustjele granice zapadnog Slavenstva i ističe se spremnost ovdašnjih Čeha da brane te granice.⁶²³ Sjena Potsdamske konferencije isticala je mogućnost humanog preseljenja (kao nagrade za jedne i kazne za druge narode). Savez je organizirao 23. kolovoza 1945. transport boraca slavne čehoslovačke brigade u Prag, samo okupljanje boraca je bilo otežano jer su bili raspršeni u raznim postrojbama diljem Jugoslavije, a mnogi su

⁶¹⁸ Zdenko JILEK, O jakom velikosrpskom elementu i napadu na komuniste u Gornjem Daruvaru svjedoči i izjava Ivana Mukera, vođećeg komunista dvadesetih godina 20-og stoljeća. Vidi u KRNIĆ, *Daruvar, radnički i narodnooslobodilački pokret*, Daruvar, 1979., 32.

⁶¹⁹ Josef MATUŠEK, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar: Jednota, 1994.

⁶²⁰ SELINIĆ, Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, br. 2, 2010, 419.

⁶²¹ HR-HDA, fond 1491., Povjereništvo OZNA-e za kotar Daruvar, šif. 3.3.4., br. 581., Politička situacija od 12. IX. – 12. X. 1945., 15. X. 1945.

⁶²² Popisu od 15.3.1948. u FNRJ je bilo 39015 Čeha.

⁶²³ HEROUT, V. *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 11.

stradali upravo u završnim ratnim operacijama. Budući da se spominjala mogućnost nastavka vojne službe u Čehoslovačkoj dolazilo je do negodovanja,⁶²⁴ a dio vojnika se izjasnio Jugoslavenima. S druge strane, dio vojnika, bivših pripadnika čehoslovačke brigade raspuštene u travnju 1945. nadao se konačnom otpuštanju iz vojske do čega nije dolazilo usprkos koncu rata. Većina se nadala povratku domu i svojim obiteljima.⁶²⁵

U kolovozu 1945. je izaslanstvo jugoslavenskih Čeha primio i predsjednik Čehoslovačke Eduard Beneš. Manje izaslanstvo posjetilo je Južnu Moravsku kako bi istražilo uvjete useljavanja. U jesen 1945. su se čehoslovački izaslanik u Beogradu Josef Korbel i predstavnici jugoslavenske vlade Edvard Kardelj i Vladimir Velebit složili u vezi s reemigracijom Čeha. Jugoslavenska vlada bila je spremna dopustiti svim Česima koji žele povratak u Čehoslovačku pod uvjetom da njihovi posjedi postanu vlasništvo Jugoslavije. Čehoslovačko ministarstvo vanjskih poslova je bilo stava da imovina Čeha, jugoslavenskih državljana, može prijeći u vlasništvo Jugoslavije, ali uz obeštećenje. Bez obzira na ugled češke manjine zbog participacije u antifašističkom pokretu i jamčenje prava, na raspoloženje Čeha je sigurno utjecala teška ekonomska situacija, velika razorenost Jugoslavije s jedne i dobro očuvana industrijalizacija Češke s druge strane. Također, tvrd, boljševički stav, jugoslavenskih komunista u poraću je vjerojatno odbio dobar dio antifašista koji nisu bili komunisti,⁶²⁶ s druge strane u Čehoslovačkoj je tada na vlasti bio Narodni front u kojem su komunisti bili jedna od šest stranaka, a predsjednik je Edvard Beneš koji nije komunist. Kao pozitivna okolnost za manjinu je i oživljavanje organizacije koja se bavila Česima izvan domovine (Československý ústav zahraniční).⁶²⁷ Na čelu te institucije bio je dr. František Karas, a za češku manjinu iz Hrvatske je bilo važno djelovanje u ČUZ-u, nekadašnjeg urednika tjednika Jugoslavšti Čehoslovaci Ota Sobotke. Sobotka je odigrao važnu ulogu u reemigraciji, a primjećivao je da čehoslovačke vlasti imaju određenih problema u reemigraciji te da Savez ne koči taj proces. Uvjeravao je svoje sunarodnjake da vlasti u Čehoslovačkoj pokušavaju što brže riješiti zakonodavna pitanja i ubrzati ponovno useljavanje. Savjetovao ih je da se temeljito pripreme za povratak u stari zavičaj da budu spremni kada

⁶²⁴ U rujnu 1945. dio Čeha je dobio poziv za vojnu službu u Čehoslovačkoj, ali krajem mjeseca je to prekinuto.

⁶²⁵ Isto, 12.

⁶²⁶ Prema Seliniću je 1946. na prostoru Hrvatske samo 331 Čeh bio član komunističke partije. Vidjeti: SELINIĆ, Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, br. 2, 2010, 413–432.

⁶²⁷ To je neovisna dobrovoljna udruga koja surađuje s udrugama Čeha i Slovaka u inozemstvu. Radi ispunjenja misije održava kontakte s drugim organizacijama, državnim institucijama i pojedincima. Sunarodnjacima koji stalno žive u inozemstvu olakšava kontakte s pradomovinom, podupire očuvanje i razvoj nacionalne svijesti kod sebe i svojih potomaka, surađuje s njihovim organizacijama, osobito na području obrazovanja i kulture. (izvor: <https://www.csuz.cz/>)

uvjeti budu pogodni za to.⁶²⁸ U najgoroj situaciji su bili oni koji su uspjeli nešto privrijediti u prijeratnom razdoblju, poput Emila Neděle iz Požege, mali poduzetnik je morao svoju malu tvornicu za proizvodnju mesnih prerađevina iznajmiti državi i pritom je mogao samo gledati kako drugi rade u njoj. Od države je kao milostinju dobivao samo mizernu svotu za jednog člana obitelji, ostalih petero su se morali brinuti sami za sebe.⁶²⁹

U centrima češke manjine vladalo je opće raspoloženje za povratak u Čehoslovačku pa i uz cijenu napuštanja cjelokupne imovine. Na sastanku 16. prosinca 1945. Savez je donio memorandum gdje zahtijeva da Česi koji su sudjelovali partizanskim jedinicama dobiju status čehoslovačkih inozemnih vojnika. U ratu je sudjelovalo oko 6500 ljudi što je 12,5% od ukupnog broja jugoslavenskih Čeha. Poginulo je više od dvije tisuće vojnika – češkog podrijetla.⁶³⁰ U ožujku 1946. Vlada ČSR je jamčila reemigrantima iz Jugoslavije stečena prava kao što su školsko obrazovanje, vojne beneficije, profesionalne mirovine i moguće invalidnine. Obećano im je da će se pobrinuti da dobiju pravu protuvrijednosti za imovinu koju su ostavili u Jugoslaviji i za koju nisu dobili odštetu. Ubrzanju ponovnog iseljavanja pridonio je izaslanik Korbel koji je sugerirao da se nepokretna imovina ostavi Jugoslaviji bez naknade.

U prvom polovici 1946. Jugoslavenska vlada izjavila je da želi sporazum o reemigraciji, ali da se za ostavljenu nekretninu neće plaćati nikakva odšteta. Postojala je suglasnost za reemigraciju čeških državljana, kao i dvije do tri tisuće onih koji su se prijavili za ponovno iseljavanje. Međutim, nije bila voljna dati suglasnost na daljnje molbe za otpust iz jugoslavenskog državljanstva. Nakon prvog transporta partizana u ljeto 1945., početkom 1946. iz Velikih Zdenaca je oko tisuću članova njihovih obitelji preselilo u Južnu Moravsku. Drugi je transport krenuo 1. srpnja 1946. iz Končanice. Bili su to dalji rođaci partizana koji su se nastanili u južnoj Moravskoj. Kod hrvatskih Čeha je zbog sporosti postupaka za zahtjeve za ponovno iseljenje dolazilo do ljutnje.⁶³¹ Ipak, to vrijeme je vrhunac dobrih odnosa između Jugoslavije i Čehoslovačke, petodnevni posjet Josipa Broza Tita u ožujku 1946., pratili su sastanci sa svim značajnim ljudima iz čehoslovačkog političkog života, a u svibnju 1946. sklopljen je i „ugovor o prijateljstvu”.⁶³² Ovakvo raspoloženje se može iščitati iz prvog broja *Jednote* izašlog 16. ožuj-

⁶²⁸ HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 24.

⁶²⁹ Isto, 40.

⁶³⁰ SELINIĆ, Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, br. 2, 2010, 415.

⁶³¹ Jaroslav VACULÍK, Emigracija Čeha u Hrvatsku i njihova poslijeratna reemigracija, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, vol. , br. 2, 2008, 122.

⁶³² KARAKAŠ OBRADOV, Slobodan Selinić, Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945-1955), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2010., *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 43, br. 3, 2011, 910-914.

ka 1946., prilikom naglašavanja jedinstva (Jednote) uvodničar⁶³³ objašnjava da je upravo to jedinstvo srca i glave stvorilo novu Jugoslaviju i novu Čehoslovačku koje su se našle u bloku slavenskih država te se izražava nada da će jedinstvo stvoriti novi sretniji svijet slobodnih ljudi i država.⁶³⁴

Ovakvim euforičnim rečenicama mogu se suprotstaviti izvještaji o pojedincima koji se nisu ponašali primjerno. Prema jednom pismu koje je Savez primio, bilo je problematičnih i nekoliko bivših pripadnika brigade. O povremenim incidentima svjedoče i druga pisma koja su poslali Čehoslovački inozemni institut u Pragu i odbor Česi iz Jugoslavije. U njemu je ČÚZ od Saveza Čeha zatražio detaljne podatke o trojici sunarodnjaka iz Brestovca koji su djelovali kao bivši partizani, na temelju čega su dobili potvrde o nacionalnoj i državnoj pouzdanosti, ali pokazalo se da to nije istina. Savez je stoga poslao dodatne podatke o njihovom ponašanju tijekom rata.⁶³⁵ To nas, vjerojatno upućuje na određene kulturološke razlike koje su postojale u životu doseljenika i domaćih stanovnika. Isto tako, nisu svi koji su reemigrirali u Čehoslovačku tamo i ostajali. Bilo je pojedinaca poput Vladimira Koudele koji su se vratili jer nisu nalazili posao.⁶³⁶ Da se na reemigraciju baš i nije gledalo pozitivno iz partijskih krugova, pokazuje nam i stav Duška Brkića, ministra pravosuđa, koji osuđuje pojavu da prvoborac J. Vojaček Taras želi ići u Čehoslovačku.⁶³⁷

U srpnju 1946. Jugoslavija je dala suglasnost za ponovno iseljavanje Čeha pod uvjetom da ne traže naknadu za svoju nepokretnu imovinu koju ostavljaju. Postojala je bojazan da će većina Čeha napustiti svoja imanja, što bi dovelo do nenaseljenosti pojedinih općina i dijela regije. Osim toga, postojala je bojazan da će se nekretnine iz kojih su Česi odselili morati platiti. U prosincu 1946. čehoslovačka je vlada obavijestila jugoslavensku vladu da prijem svih Čeha iz Jugoslavije nije moguć, jer u Čehoslovačkoj nema više slobodnih posjeda. Ova godina je bila i vrhunac reemigracije, prema čehoslovačkim izvorima te godine je u Čehoslovačku uselilo 2249 ljudi.⁶³⁸ Prema čehoslovačkim diplomatskim predstavnicima u Jugoslaviji, među Česima je vladalo napeto nestrpljenje za ponovnu emigraciju, i to u svim slojevima.⁶³⁹ Jed-

⁶³³ Oto Vojaček, prvi urednik Jednote, kao dopisnik Borbe otišao u Čehoslovačku gdje je i ostao.

⁶³⁴ *Uvodem. Jednota*, br. 1., Daruvar, 1946.

⁶³⁵ HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 29.

⁶³⁶ HEROUT, Sjećanja Vladimira Koudele na Goli otok, *Zbornik Janković*, vol. VI, br. 7, 2022, 346-363., (352).

⁶³⁷ SELINIĆ, Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42, br. 2, 2010, 418.

⁶³⁸ HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 41.

⁶³⁹ VACULIK, Emigracija Čeha u Hrvatsku i njihova poslijeratna reemigracija, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, vol. , br. 2, 2008, 122.

nota je 18. travnja 1947. objavila upozorenje generalnog konzulata Čehoslovačke u Zagrebu koji kaže da na preseljenje mogu računati samo oni koji su kontaktirali ured za reemigraciju i osigurali su egzistenciju u ČSR, odnosno imaju nekoga tko će ih uzdržavati ili imaju osiguran posao. Uz to su trebali pribaviti opsežnu dokumentaciju: domovnicu (ne stariju od 10 godina), krsni list, vjenčani list, krsne listove djece, dozvolu boravka, dvije fotografije, staru putovnicu i karakteristiku Mjesnog narodnog odbora.⁶⁴⁰ Vidljivo je da su ekonomsko-trgovinska pitanja bila u središtu bilateralnih odnosa nakon Drugoga svjetskog rata, isti politički i ideološki okvir omogućio je da se s razgovorima o trgovinskoj razmjeni i samom razmjenom krene već 1945. godine. Nesrazmjer u industrijalizaciji koji je naslijeđen još iz međuratnog razdoblja davao je veliku prednost Čehoslovačkoj. U sljedeće dvije godine potpisano je nekoliko „specijalnih trgovačkih sporazuma” kroz koje se Jugoslavija ugleda na Čehoslovačku i teži razvijanju svoje industrije. Paradoksalno je da se jugoslavenska strana ipak žali da iz Čehoslovačke uvozi „gotove proizvode”, tvornička postrojenja, strojeve i sl., a da ona izvozi u Čehoslovačku samo sirovine i da je to „eksploatacija Jugoslavije”.⁶⁴¹

U veljači 1947. komisija za preseljenje Čehoslovačke Republike pozvala je Čehe da ne idu u Čehoslovačku bez pristanka reemigracijske komisije, jer bez tog pristanka neće imati nikakvih povlastica. Naglašeno je da postoji zanimanje za fizički rad u rudarstvu, industriji, poljoprivredi, šumarstvu i građevinskoj industriji. Tijekom 1947. reemigriralo se u pravilu neorganizirano, pojedinačno. U svibnju 1947. stigao je vlak s ljudima koji su bili spremni raditi kao najamna radna snaga. Svi su morali potpisati izjavu da nemaju pravo na samozapošljavanje, rad u poljoprivredi i obrtu. U toj godini je iz Jugoslavije otišlo pet transporta, ukupno 1439 Čeha. Budući da ugovor o ponovnom iseljavanju nije potpisan ponovno se vraćaju samo oni Česi koji su imali češko državljanstvo. Te godine se u Češku uselilo oko 18000 volinjskih Čeha (iz bivšeg SSSR-a).⁶⁴² Jednota je te godine primijetila da jugoslavenski Česi ne dobivaju povlastice kao oni iz Ukrajine. Tomu se mogu pridružiti i problemi nastali uslijed nepromišljenog naseljavanja Frélichova (Jevišovka) hrvatskim Česima, kojima su dodijeljeni posjedi Moravskih Hrvata koji su kao nepouzdana prisilno preseljeni u unutrašnjost.⁶⁴³ Ponovno iseljavanje češkog stanovništva nastavljeno je i 1948. Jugoslaviju su napustila četiri transporta u kojima je bilo 522 Čeha. U listopadu 1948. napustio je bio posljednji, reemigracijski transport u Češ-

⁶⁴⁰ *Informace o reemigraci, Jednota, 1947.*, br. 16 (58).

⁶⁴¹ KARAKAŠ OBRADOV, Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi (1945-1955)*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2010., *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 43, br. 3, 2011, 910-914.

⁶⁴² Danas sjeverozapadna Ukrajina.

⁶⁴³ HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010., 43.

ku.⁶⁴⁴ Miroslav Kuzle, u svom tekstu o stanovništvu Brestovca i Končanice, piše da je najviše emigranata Čeha iz Poilovlja bilo upravo iz spomenuta dva sela, koja su bila ujedno i sela s najvećim udjelom češkog stanovništva. Konkretno iz Brestovca je otišlo 7,7% stanovništva (152 osobe od 1972 stanovnika), iz Končanice je postotak bio nešto manji (5,3%).⁶⁴⁵

Tek na Dunavskoj konferenciji u Beogradu 17. kolovoza 1948. ČSR ministar vanjskih poslova uspio je dogovoriti protokol s jugoslavenskom vladom o uvjetima pod kojima će se vršiti iseljavanje jugoslavenskih državljana češke i slovačke nacionalnosti koji to zatraže. Čehoslovačka je prvenstveno bila zainteresirana za dolazak fizičke radne snage. S obzirom na stanje čehoslovačko-jugoslavenskih odnosa nakon prihvaćanja rezolucije Informbira iz lipnja 1948. potpisani protokol prestao je važiti. Prije potpisivanja protokola 15. lipnja 1948. u ČSR je bilo 4172 iseljenika iz Jugoslavije, a 15. ožujka 1950., kada je reemigracija završila, u Čehoslovačkoj je živjelo 5197 reemigranata iz Jugoslavije.⁶⁴⁶

Kada je došlo do pomirenja s činjenicom da potpune reemigracije neće biti. Pokreću se razna događanja kako bi se osigurali daljnji kulturni razvoj i rad u našim naseljima. To uključuje i izgradnju domova kulture, tako se u jesen godine 1948. gradi dom u Velikim Zdencima, a nakon toga i slijedili su u različitim intervalima Dežanovac, Gornji Daruvar, Lipovac, Doljani i drugi. Gotovo posvuda se slavila i 30. obljetnica osnutka Čehoslovačke Republike 28. listopada. Suočavanje s činjenicom da je povratak nemoguć i da je potrebno računati s daljnjim postojanjem manjine te osigurati njezino djelovanje i njezin razvoj. Istaknuta je ispravna odluka da su Česi i Slovaci u Jugoslaviji nedvosmisleno za Partiju i vladu što se tiče odbijanja rezolucije Informbira.⁶⁴⁷ Novi predsjednik Saveza bio je Vaclav Rohan iz Hercegovca, potpredsjednik Josef Křivka-Joka iz Daruvara, upravitelj Karel Řehák iz Pakraca i blagajnik Václav Částek iz Daruvara. Rezolucija koja je usvojena na toj skupštini ističe njegovanje i produbljivanje bratstva i jedinstva ostalim narodima u NR Hrvatskoj. Naglašava se ogorčenje ponašanjem čehoslovačke vlade prema Jugoslaviji, tj. gospodarskim bojkotom, nepriznavanjem činova jugoslavenskim časnicima, odbijanjem tiskanja jugoslavenskih knjiga pripremljenih za tisak i sl. Potencira se razlika između političkih vođa i naroda u Čehoslovačkoj koji voli i cijeni borbu protiv zajedničkog neprijatelja i ropstva koje je bilo planirano za Slavene u nedavnom ratu. Završava se podrškom Čehoslovačkom savezu, FNRJ i CK KPJ na čelu s Titom, uz pozdravne

⁶⁴⁴ Otto SOBOTKA, *25 LET práce a činnosti Československého svazu v Socialistické republice Chorvatsku Jugoslávie*. Daruvar, 1969., 7.

⁶⁴⁵ Miroslav KUZLE, Stanovništvo. U: *Brestovac i Končanica. Prilozi za povijest sela = Brestov a Končénice*, Jednota: Daruvar, 1988.

⁶⁴⁶ VACULÍK, Emigracija Čeha u Hrvatsku i njihova poslijeratna reemigracija, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 117-123.

⁶⁴⁷ Isto, 9.

brzjave narodnom heroju Titu, Vladimiru Bakariću i Glavnom odboru Narodnom frontu Hrvatske.⁶⁴⁸ Savez, točnije njegov potpredsjednik Josip Křivka-Joka, objavio je kritičku izjavu o rezoluciji Čehoslovaka – bivših jugoslavenskih partizana koji su održali konferenciju u Pragu 23. rujna 1949. godine. Vodio ih je Josef Vojáček-Taras. Svjedočila je tome da su se bivši partizanski reemigranti bezrezervno pridružili staljinističkoj kampanji protiv Jugoslavije i Titovog režima. Vodstvo tadašnjeg Čehoslovačkog saveza u Hrvatskoj izjasnilo se protiv tvrdnji bivših jugoslavenskih partizana i njihove rezolucije iz Praga, a Křivka je napao i osobno bivšeg komesara brigade da je sjedio u gostioni dok su drugi bili na bojištu u borbama oko Končanice.⁶⁴⁹ Ogorčenost tadašnjeg potpredsjednika Saveza dobrim dijelom proizlazi iz toga što ga je Vojáček nazvao agentom Gestapa.⁶⁵⁰ U kasnijim izvorima je zabilježeno da je J. Vojáček bio informator čehoslovačke tajne službe u pitanjima jugoslavenskih imigranata.⁶⁵¹

Zaključak o poslijeratnim godinama

Zaključno se može rezimirati da se u burnih pet poratnih godina, jako puno toga izmijenilo, na vanjsko-političkom planu, tj. u Čehoslovačkoj dolazi do potpunog preuzimanja vlasti od strane komunista i u skladu s tim, zaokretanja prema Staljinovom SSSR-u. S druge strane, Jugoslavija od najžešćeg Staljinovog šegрта, postaje buntovnik u monolitnom komunističkom bloku i miljenik Zapada. Što se pak češke manjine u Hrvatskoj tiče, ona je doživjela znatno osiromašenje, velik demografski pad i gubitak dijela kulturne i političke elite. Kao važan element slabljenja kulture je odlazak dijela važnih intelektualaca u njihovu pradamovinu. Ovdje treba istaknuti Ota Sobotku, Jaroslava Ditricha, ali i druge.⁶⁵²

Iznimno teške su bile i sudbine pojedinaca iz manjine poput ranije spomenutog Koudele koji su zbog podmetanja i lažnih optužbi završavali na Golom Otoku iako su bili prvoborci i ljudi koji su iskreno pokušavali ostvariti napredak u novonastalom društvu. Treba spomenuti i brojne poljoprivrednike kojima su oduzimate sve žitarice koje su teškom mukom proizveli da bi se jugoslavenske vlasti obranile od staljinističkih optužbi poput one da podupiru kulake.

⁶⁴⁸ SOBOTKA, *25 LET práce a činnosti Československého svazu v Socialistické republice Chorvatsku Jugoslávie*. Daruvar, 1969., str. 10 i Lipovac, *Naš Savez*, 94.

⁶⁴⁹ *K „resoluci Čehoslováků — bývalých jugoslávských partyzánů“ píše Josef Křivka-Joka, místopředseda Čsl. Svazu v NRH*. JEDNOTA, br. 35, 1949.

⁶⁵⁰ Što je vjerojatno nije bio, ali odigrao je nečasnu ulogu u slučaju Koudele kojeg je prijavio kao pristašu IB-a.

⁶⁵¹ Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, *Iz Praga protiv Tita! Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj*, Zagreb, 2016.

⁶⁵² HEROUT, *Reemigrace Čechu z Chorvatska. 1945-1949*, Daruvar, 2010.

Slika. Kuća u Gornjem Daruvaru s natpisom

Kao zanimljiv spomenik burnih vremena nakon Drugog svjetskog rata ovaj je natpis koji je uspio preživjeti osamdesetak godina. Na kući u centru Gornjeg Daruvara stoji pisano crvenim slovima *Živio drug Tito*, a ispod se nazire *Živio drug Staljin*. Fascinantno je kako je uspio preživjeti skoro osamdeset godina.⁶⁵³ Uspio sam saznati tadašnjeg vlasnika kuće, prve zidane pravom ciglom u selu, to je bio Bratislav Zitta, nekadašnji ruski zarobljenik u Prvom svjetskom ratu, istaknuta osoba u Gornjem Daruvaru između dva svjetska rata. U razgovoru s njegovim unukom, saznao sam da su komunisti u Drugom svjetskom ratu prilikom njihovog strijeljanja uzvikivali „Živio drug Staljin!“, kult vođe prve socijalističke zemlje u svijetu, u početku je bio jači od Titovog koji će kasnije dominirati.⁶⁵⁴ Inače, Zitta je bio vlasnik gostionice i trgovine, a u njegovoj kući se odvijalo i improvizirano kazalište. Između tih premaza bijele boje skrivaju se još brojne neopisane i nepoznate oštećene životne sudbine kojima treba odati poštovanje i suosjećanje.

SUMMARY

CROATIAN CZECHS BETWEEN STALIN AND TITO – BILATERAL RELATIONS BETWEEN CZECHOSLOVAKIA AND YUGOSLAVIA AFTER WORLD WAR II UNTIL THE RESOLUTION OF THE INFORMBIRO

Abstract: The article describes the complex situation in which the Croatian Czechs found themselves after World War II. On the political front, the construction of new in-

⁶⁵³ Sličan natpis posvećen drugu Staljinu je do prije nekoliko godina bio na kući u Daruvarskom Brestovcu, nestao je zajedno sa starom kućom.

⁶⁵⁴ Zdenko Jilek, Intervju.

stitutions and the introduction of the communist system at all levels of society were crucial. The phenomenon of reemigration had the greatest impact and significantly impoverished the Czech minority, as many prominent individuals ceased to be active in the life of the minority, while the minority itself was left without a good part of its members. The decisive event that changed relations between Yugoslavia and Czechoslovakia, but also led to the interruption of reemigration, was the Tito-Stalin conflict after the Informbiro resolution, a conflict that alienated two previously friendly countries that had cooperated on several levels and made ties with their homeland difficult or impossible for members of the Croatian Czechs for many years.

Keywords: Croatian Czechs, re-emigration, Stalin-Tito conflict